

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ АКАДЕМІЇ В ЧСР.
ÉDITION DE L'ÉCOLE POLYTECHNIQUE UKRAÏNIENNE EN TCHÉCOSLOVAQUIE

доц. О. І. БОЧКОВСЬКИЙ

Національне пробудження, відродження, самоозначення

---

doc. O. H. BOČKOVSKYJ

PROBUZENÍ, OBROZENÍ A SEBEURČENÍ NÁRODŮ
DAS ERWACHEN, DIE WIEDERGEBURT UND SELBST-
BESTIMMUNG DER VÖLKER

1931

ПОДЕБРАДИ — LÁZNĚ PODĚBRADY

Доп. О. І. Бочковський.

Національне пробудження, відродження, самоозначення.

Цей нарис є загальним вступом до моїх праць: «Боротьба народів за національне визволення», що вийде друком восени 1931 року та «Національне пробудження кольорового людства», яка появиться друком згодом і де націологічні твердження та висновки цієї розвідки буде вілюстровано типовими прикладами із сучасних національно-визвольних рухів як в європейської, так і в новітньої позаєвропейської історії. В обох цих працях автор мав на увазі головно типологію новочасного національного ренесансу та підкреслення цього процесу, як найбільш характерного для сучасної історії не тільки Європи, де він зародився і, мовляв, класично виявився, але й для цілого людства вважалі, отже і для кольорових племен, оскільки вони втягаються у фарватер модерної культури та цивілізації. Звичайно, розсяг і складність цієї теми дозволяють авторові трактувати її лише схематично в обох цих працях, не претендуючи на повне її вичерпання.

1. Нація — це, так би мовити, головний герой новітньої історії Європи. Кажу Європи, бо цей континент є батьківщиною модерної нації. Модерна нація є історичним чинником порівнюючи недавньої доби. Власне на наших очах довершується процес її формування. Це однаково відноситься як до народів історичних, себто державних, так і до т.зв. «неісторичних», отже донедавна, а подекуди ще й досі, несамостійних та поневолених. Різниця між цими двома типами націй не є суттєва, тільки умовна. Хронологічно перші почали скорше формуватися, ніж останні. Опірь цього, процес їхнього формування йшов іншим шляхом, ніж у народів «неісторичних», а саме згори вниз, тоді як у цих останніх навпаки — знизу догори. Можна б було сказати, що державні нації творилися більш механічно: формувала їх держава від XIV—XV ст. Англійський націолог Р. Мойр називає цю фазу національного розвитку «нацією-державою» (*nation-state*), хоч вірніше було б назвати її навпаки «державою-нацією». Яскравими зразками цього*) типу націй можуть бути: Англія, Франція, Еспанія (29, ч. I.).

*) Як творилися нації державні та історичні цікаво змальовувє на французькому вразкові фундаментальна монографія J. D'Augia: *La nationalité française. Sa formation* (1913), в якій це питання трактується передусім у соціальнім аспекті, через що ця праця має загальне значення саме в типологічному боку. Автор добре підкреслює як супільне формування державно-історичної нації йшло з гори. «Після утворення французького королівства — каже він (р. 32) — соціальна історія нашого краю починає бути

Правда, на прикінці середньовіччя ми маємо інші приклади повстання націй, які відтак занепали, щоб згодом національно проектируються й відродитися, як, скажім, чеська, чи фландрська, з яких перша майже цілком модерно самовизначається у з'язку з гуситським рухом, а друга завдячує своє зформування — великому розквіту міст та муніципальної автономії. Цей свободійний муніципальний республіканізм є характерний, зрештою, для Італії, Провансу та Каталонії. З ним зв'язані початки всіх трьох цих романських націй.

Іншим шляхом йшов процес творення т.зв. «неісторичних», себто недержавних народів. Передусім, хронологічно він є пізніший та датується з кінця XVIII ст., або здебільшого до перша в середині минулого століття*). Зрештою, історичний розвиток його щодо часу цікаво визначений географічно. В Середній Європі він проходить скорше ніж на Сході. Найпізніше, бо вже після російсько-японської війни й першої революції, цей процес захоплює позаєвропейські країни та народи, головно — азійські. Світова війна розворушила національно-коллективне людство взагалі. Ще під одним оглядом національне пробудження «неісторичних» народів ріжиться від процесу формування історичних народів: воно, йдучи здолу догори, є більш органичним; тому структурно під спільним оглядом ці молоді нації є більш однорідні, тому національна їхня боротьба — більш стихійна і революційна. Інтелігенція цих націй не мусіла «ходити в народ», бо вона вийшла з нього, вона тілом і духом є народньою.

2. Сучасна нація є найяскравішим прикладом громадської спільноти. Із усіх суспільних колективів вона найбільш природна та органічна. Каста, церква, кляса, партія чи держава є більш механічними формами суспільного об'єднання людства у порівнянню з нацією. Тому на арену історії нація виступає порівнюючи недавно. Вона не могла повстati в атмосфері суспільного атомізму старих часів, як і в добі середньовічного феодалізму.

Необхідною передумовою розвитку та поступу нації є те, що

особливо темною; можна тут розріжнати королів, магнатів, епископів, але майже нічого більше; створюється враження, що поза ними не існувало жадної нації, що ці історичні особи говорили та діяли посеред пустині і степів...»

*) Однією із найхарактерніших познак історії XIX ст. — каже Ш. Сеньобос — є видатна роль національних рухів. XIX ст. було століттям народів; його виповнила агітація та національні війни.» (54, II.). Кастильський — видавець іншого націографічного збірника також підкреслює цей факт, кажучи: «У глибокім психологічним переломі, спричиненім величими суспільними змінами на початку XIX ст., зародилася національна ідея; у визвольних війнах проти наполеонівського «універсалізму» вона сформувалася та окріплала й одержала своє політичне хрещення (підкresl. orig. Б); відтак вона вже не сходить з історичного кону. Мало того. Вона стихійною силою захоплює одну етнічну групу за другою та в міру того, як з такою силою поширюється, все більше та більше поглибується, втягаючи до сфери свого впливу одну суспільну клясу за другою» (53, II—III.).

Дю рк гейм називає «*densité morale ou dynamique*», себто культурне й духовне зближення (ргохимітэ morale) людей внаслідок збільшення густоти населення.

Нація не може повстати та існувати доти, доки поодинокі шари суспільства відокремлені один від одного громадськими бар'єрами, немов китайськими мурами. Кріпацтво античних часів, індуські касти, цеховий устрій середньовіччя, — з одного боку, ізоляція вищих станів і суспільних груп (духовенства, війська, лицарства тощо) — з другого — унеможливлювали появу нації у новочаснім розумінні в давніших часах. Вищими організаційними формами людства тоді була церква, а потім держава; обидві вони віразно анаціональні, зглядно антинаціональні. Знаціоналізувались вони щойно у новітній добі, коли церква під впливом реформації стратила свій попередній універсалізм католіцизму, а держава під впливом новочасного економічного розвитку перестає бути виключно династичною установою із становим та клясовим забарвленням.

Ось чому марно було б дошукуватися аналогії у античних народів із сучасними націями. Навіть коли в них були конституційні елементи модерної нації, як їх добачає Жоане (12, 70—71), напр., у римлян, то все таки не існувала римська нація в модернім її розумінні. Доперва сучасна Англія під національним оглядом витворює ті нові форми політичного співбуття, які перед 2000 роками були політично нездійсненим футуризмом для античного Риму, що з державного боку у багатьох відношеннях нагадував теперішню Британську імперію.

3. Демократія суспільно й політично є передумовою органічного та всебічного розвитку нації, а саме через те, що лише вона усуває всі внутрішні суспільні бар'єри та є запорукою здійснення справжньої громадської спільноти. Через демократію т.зв. «*m i s e g a p l e b s*» стає повноправним членом національного організму. Демократія касує кріпацтво не лише формально, але й фактично. Демократія, навіть як ідеологія, оголосила хрестовий похід проти каст в Індії, як і взагалі під її прапором відбувається стихійний процес національного відродження цієї класичної країни суспільних антагонізмів та громадського атомізму. Демократія сприяє визволенню пролетаріату, цього головного будівничого модерної нації. Вона ж політично та й культурно будить село — цей залишний фонд поневолених і плебейських народів.*)

Сучасний войовничий неонаціоналізм, виступаючи агресивно проти демократії, підсвідомо стає на шлях національного самоубиства. Адже демократія це рідна мати нації, а держава через свої

*) Значіння демократії для розвитку новочасних національних прямувань та рухів особливо підкреслює у своїх націологічних студіях К. Каутський. Напр., у своїм нарисі про Бельгію (Див. *Serbien und Belgien in der Geschichte*. 1917) він каже, що сучасні національні прямування не уявляють із себе нічого «природного», або вічного, але залежать від певних суспільних та політичних умовин і що передусім вони повстають із стремлінь народу до демократичного самоозначення у модерній державі» (р. 64) Пор. відтак: розд. 4, е (р. 93) та (р. 94) цієї розвідки.

антидемократичні традиції та прикмети — історичний її ворог та ма-
чуха. Дуже добре цю природу держави з'ясував Ф. Ніцше в однім
своїм афоризмі, кажучи: «Десь є ще народи та домівки, але це не
у нас, мої брати. Тут є лише держава. Держава. Що це таке? Дер-
жава — це найхолодніше зі всіх зимних монстрів. Холодно також
бреше вона. І ця брехня вилазить з її рота: „Я — держава — є на-
рід“»*).

Нація мусить доперва виховати та зреформувати для себе дер-
жаву, а не пристосовуватися до неї некритично на другий день після
свого визволення, як це ми бачимо дуже часто, на жаль, і тепер.

Така історична місія «неісторичних народів»; іхнім завданням
є перетворення анахроністичного типу старої держави у новочасний,
що відповідає вимогам політичної та суспільної демократії. Є отже
національним самогубством, коли молоді нації зраджують засади
демократії, коли своє державне життя вони будують антидемокра-
тичною методою. Класичним прикладом такої національної зради
є самогубства є с у ч а с н а І т а л і я. Фашизм перекреслив ізгань-
бив не лише всі провідні ідеї італійського національного «г i s o g -
g i m e n t o», але одночасно він є також повним запереченням іта-
лійської національної традиції взагалі. Можна ріжно дивитися на
історичну роль Б. Муссоліні, але одно є безсумнівне: на терезах істо-
риї італійського народу він не зможе вирівняти та скомпенсувати
славетну плеяду італійських велетнів від Данте, Петrarка, Коля ді
Р'енці, до Маціні, Гарібальді, Кавура... Словом, італійський фашизм
це *memento mori* Італії. Одночасно це історична пересторога
і для всіх прихильників суто-інтегрального націоналізму...

4. Є дуже популярним поділ націй на історичні т. зв.
«н е і с т о р и ч н і». Датується він від Г е г е л я (*geschichtslosen*
Nationen). Прийняв його Енгельс. Відтак він набув прав громадянства
у політиці. Ця класифікація означає рівночасно к в а л і ф і к а-
ц і ю. Народи «неісторичні» мають бути також «менш вартими»
(*Minderwertige Nationen*). Цей погляд поширився і на р а с и. Роз-
ріжняються отже раси «вищі» (*supérieures*) — передовсім і головно
біла — та раси «нижчі» (*inférieures*), себто кольорові взагалі, а зокрема
чорна (негри).

Цей поділ є дуже умовний та відносний, по суті більш політич-
ний, і науково все ще спірний. Тут він мене цікавить під іншим
оглядом; а саме — типологічно. Фактом є що повстання і розвиток
історичної та «неісторичної» нації йшли ріжними і майже протилеж-
ними шляхами.

Уявім собі націю, як п і р а м і д у, основу та фундамент якої
творять широкі маси селянського та робітничого люду. Інші суспіль-
ні верстви (шляхта, духовенство, ремісництво, міщенство, купецтво,
промисловці, інтелігенція і т. д.) — все вужчими шарами виповнюю-
ть цю пірамиду до найвищого її вістря нагорі. Отже у народів істо-

*) Підкresлення в цитатах мої, оскільки не зазначено, що вони належать
до оригіналу. *B.*

ричних, або державних у першу чергу самовизначились горішні шари цієї національної піраміди. Цей процес, звичайно, був зовсім механічний, беручи під увагу цілком атомістичну структуру до-капіталістичного суспільства та наявно анаціональний характер навіть феодальної держави (3;52; 43; 72—74). В старих історичних документах і політичних актах іноді можна зустріти вирази немов запозичені із сучасного національного словника. Проте, їхній сенс та зміст зовсім не відповідає сучасним аналогічним національним поняттям. Чеський дослідник національного питання про Ф. Е. Радль яскраво це довів на річевій аналізі стародавньої чеської т. зв. «*Dalimilove kroníku*», в якій, звичайно, додавалося історичне ствердження традиційного чесько-німецького антагонізму. Е. Радль дуже переконуюче з'ясував, що у цій хроніці годі шукати як чеської національної свідомості, так і антинімецької свідомої ворожнечі.

Замість першої маємо вузький льокальний патріотизм. Німцями ця хроніка називає чүжинці в взагалі. Найкращим доказом цього може бути факт, що німці вже у XIV століттю переклали її, замінивши тільки слово німець назвою чужинець (32; 5—11).

Часами та епізодично національне почування проходилося стихійно і майже масово навіть у цю давню добу (зокрема під час якогось великого здвигу, як наприклад у чехів у зв'язку з гуситським рухом), проте воно згодом погасає, не знаходячи для свого розвитку ґрунту у тодішньому суспільно пошматованім громадянстві. У цій історичній ретроспективі яскраво виявляється основна ріжниця між давнішим народом і модерною нацією, як її маркантно визначив Е. Єлінек у своїй «Загальній науці про державу», кажучи: «Об'єктивна, основана на спільному походженню гуртова єдність, єдність раси або роду є так стара, як сягає історична пам'ять, і далеко йде ще поза нею. Натомісъ, суб'єктивна єдність нації є по своїй натури витвором вищої культури і тому, хоч у зарідку існує вже віддавна, виступає у повній сили лише в найновішому часі».*)

У феодальній становій суспільності, яка в добі ранішнього капіталізму починає перетворюватися у клясову, найвищий стан (шляхта) або кляса (буржуазія) — монополізує право на національну презентацію. Французька історія безпосередньо дої пореволюційної доби дала чимало цікавого матеріалу для зілюстрування цього твердження. Більше того, навіть сама мова документує його подвійною номенклатурою: *reuple-nation* = народ-нація. Зрештою, ця подвійна номенклатура є характерна для європейських мов взагалі. Майнеке констатує цей факт не лише для Німеччини, але і для Франції, Англії, Італії, де «слово *nation*, *nationale* викликувало більш горду уяву, ніж слово *reuple*, *people*, *popolo* — В нації немов малося поняття, що прямувало до світу височини, особливості, а в народі — був більше вислів до пасивного животіального існування, засудженого на кріпацький послух» (26; 24).

*) E. Jellinek: *Allgemeine Staatslehre*. II вид., стор. 119.

Для Франції часів Вольтера нація суспільно її культурно означала виключно аристократію і панство. Ясно формулює цей погляд славетний ідеолог пізнішої політичної реакції Ж. де Местр, коли на запитання: «Що таке нація?» — категорично відповідає: «Це є суверен і аристократія». Молода французыка буржуазія, що під час великої революції виступає на політичний кон наразі як «*tiers état*», без жадних титулів («се ніщо, яке має бути усім» — як влучно було сказано про неї) — відразу ж претендує на називу нації. Тому революційні збори 1789 р. назвали себе *Assamblée Nationale*, а не «*représentants du peuple français*», хочаб це певно більше відповідало революційному їх духові та ідеології. Правда, перебіг французыкої революції під політичним оглядом надав цьому означеню сутто державного та централістичного змісту, отже завів його знову на антинаціональні манівці, де він блукав ще й досі, зайво ускладнюючи та заплутуючи зрозуміння відносин між нацією та державою. Але це вже цілком інша справа, про яку я тут загадую лише мимохідь.

5. Проф. В. Старосольський у своїй «Теорії нації», змальовуючи цю еволюцію поняття нації під суспільним оглядом, слушно визначає поширення її у «Комуністичному Маніфесті» наробітництво, отже у той час останню клясу, що стояла поза межами офіційно визнаної нації (43; 69). Але через уконститування пролетаріату як нації, процес її суспільної інтеграції ще не закінчився. Поза нею лишалося селянство, числово у аграрних народів найбільший стан, аж до середини минулого століття політично пасивний і тому національно неактивний. Тепер, і зокрема після війни, ситуація під цим оглядом основно змінилася. Село прокинулося під суспільним оглядом. Воно політично організується під прапором аграризму. В середньо-европейських державах і головно на сході та навіть на півночі Європи селянство починає бути дуже активним політичним чинником, а аграрні та селянські партії дуже важним компонентом парламентського життя. Робляться заходи в напрямі міжнародної їхньої організації (Зелений Интернаціонал). В кінці жовтня 1930 року в Празі відбулася чергова конференція «Інтернаціонального Аграрного Бюро», отже головного органу цієї селянської міжнародної спілки, на якій було ухвалено нові програмові і тактичні висади.*)

Нешодавно відомий австрійський марксист К. Реннер у політичній полеміці з другим видатним партійним ідеологом д-р О. Бауером слушно доводив, що селянство еманципується саме як окрема суспільна кляса**). В аграрних народів, а отже і в українського цей процес клясового осамостійнення та політичного самоозначення селянства є неминучий. Звичайно, він накладає своє

*) Пор. про це статтю — Kř: Sněmování agrární Internationály, у «Právo Lidu», 1930, č. 258.

**) Пор. про це вступну: Renneg o sedlácích, у «Právo Lidu» 1930 г. 168.

тавро на національне формування тих народів, що є саме на шляху до перетворення у модерну націю.*)

Отже так виглядала б схематично звичайна еволюція нації. У народів історичних вона, як вже була мова, йшла від вершка піраміди додолу. Це звичайний для державних народів шлях, але з погляду суспільної, а головно національної доцільності, менш органічний, ніж протилежний йому спосіб формування т. зв. «неісторичних народів.»

Ці останні аж до нової доби, отже до появи капіталізму, оскільки репрезентувалися політично-пасивними громадськими шарами (селянством і робітництвом), національно перебували в історичній, так би мовити, летаргії. Вищі їхні верстви денационалізувалися, опинившись в лабетах чужої державності. З нею, поскільки держава згодом націоналізувалася, вони захоплювалися механічно чужою національною стихією, себто германізувались у Чехах, Латвії та Естонії, пошведчилися у Фінляндії, зросійшилися або зпольщилися на Україні. Цей процес утворювання модерної нації характеризує добре польський націолог М. Гандельсман, кажучи: «Європейські народи із станових народностей, із народностей однієї упередійованої верстви через усвідомлення до глибини суспільства цілком перетворюються. Вони протиставляться взаємно, скріплюються в собі, починають віднаходити себе. «Дух народності» — народжується; він поступає спочатку непомітно, далі стає все яснішим і повнішим, хоч не скрізь є однаково ясне зрозуміння прав до власного національного існування. Свобода особиста стає синонімом національної свободи. Через Європу йде великий здвиг світу, який народжується...» (9; 257—258).

6. Капіталізм і демократія політично розбурхали дно суспільної піраміди. Зріст великих промислових осередків викликав тягу із села до міста. Загальна освіта, інтенсивна комунікація витворили ту дюркгеймівську *«densité morale»*, що є передумовою новочасної нації. З цвінтаря історії почали один за одним підводитися живі мерці, долею яких спочатку цікавилися тільки етнографи, філологи, або адепти містецького романтизму та поети. Дно піраміди природно і органічно диференціювалося. «Неісторичні» народи почали формуватися у модерні демократичні нації. З'являлася власна інтелігенція та пролетаріят; опановувалося спркована винародовлене місто. Націоналізувалася школа й церква. Захоплювався здолу адміністративний апарат чужої і переважно ворожої держави; відтак організувалися політичні партії, поширювалася власна преса, закладалися наукові установи, а врешті — університет; згодом кидалося гасло автономії чи федерації, а в кінці — стихійно вибухало самостійництво та політичний сепаратизм, оскільки метрополія не виявляла вчасно належної гнучкості та вміння пристосуватися до цих нових

*). Докладніше я зупинився над цим питанням у своєму нарисі «Селянство і нація» — («Молодий агроном», вип. I, 1928, Подебради), чому тут лише загально торкається його.

вимог національної еволюції. А встро-Угорщина і Росія є яскравим прикладом саме цього типу державної закорувlosti. Англія ж навпаки — в класичним зразком політичної еластичності та майже еквілібрістики в напрямі погодження інтересів державного центру з краєвим та національним самостійництвом її поневолених народів і провінцій.*)

Така є, мовляв, «Naturgeschichte» пробудження і відродження т.зв. «шeисторичних» народів, механіку і динаміку якої я вже з'ясував у своїй іншій розвідці,**) чому й не торкається тут цього боку національного питання.

Відомий бельгійський дослідник демократії, Е. де Лавелей наприкінці минулого століття дуже яскраво з'ясував цей новочасний національний ренесанс, відзначивши в ньому найбільш характерні риси. Отже передусім камінську ролю науки у першій його фазі. «...Вчені — каже він у своїй славетній книзі — «Влада в демократії» (1891) — шляхом порівнюючого мовознавства та мітології відновили фізіономію великих племен; сьогодні, отже, іменем граматик та словників треба перетворювати держави. Наукові досліди стали пристрастю мас; віднайдення якогось старого рукопису в національною подібю. Народи романські, германські, славянські озброєно стоять одні проти одних, маючи намір переробити Європу на основі язикових кордонів. Мовознавчі та народознавчі конгреси озброїли їх бойовими гаслами...»***)

Цитований автор відтак характеризує головних носіїв та механіку цього процесу. «Письменник, священник — пише він, — що вийшли із мас, розпалюють ці прямування. Таким чином повстас тут нація, яку треба або заспокоїти, або винищити, бо середнього шляху немає. Позакладайте — продовжує він далі — в країні, заселеній неосвіченим людом, школи, збудуйте залізниці й допустіть друкарню, — через 20 років національне почуття прокинеться до життя; наприкінці другого покоління воно спричинить вибух; якщо буде зроблено спробу задушити його. Через освіту людина набуває

*) «Відповідно до того — каже відомий французький історик Ш. Сеньобос у передмові до цитованого тут збірника про «Атономічні прямі в націях в Європі» (54, XVI—XVII.) — як глибокі шари селян, робітників, дрібних урядовців, що творять масу поневоленої нації, здобувають політичні права, національні посли починають бути силою, а якою уряд мусить числитися, бо вони зможуть паралізувати владу шляхом обструкції, або ослаблювати її, вступаючи у коаліцію з опозиційними партіями, як це робили ірландці та чехи. По мірі того, як вони (себ-то поневолені народи Б.) багатіють чи то через збільшення багатства, чи то через те, що приносять гроші в Америку, ці кріпаки набувають господарської сили та починають бути клієнтами, яких пануюча нація мусить поважати зі страху бойкоту своїх товарів. Збільшуючи, таким чином, силу політичну та господарську (поневолених) народ дає своїм провідникам все більшу та більшу вагу, щоб примусити поневолюючий уряд до якогось компромісу та до свого наближення в напрямі національної автономії».

**) Головні чинники й основні фази національно-відроджувальних рухів. (3 розд. II).

***) Vlada v demokracii, т. I. Прага, 1897, ст. 78.

самосвідомості та дозвілає так, що хоче вільно керувати своєю долею. Так само стойть справа під цим оглядом і з народами. Доки вони перебувають в неосвіченості, чужинці можуть панувати над ними. Але як тільки здобудуть освіту, вони не терпітимуть вже більше цих панів над собою та захочут самі здійснювати своє призначення, визволені з-під будь-якої курателі. Так, власне, через поступ культури народжується національне питання», (*idem*, 79).

Е. де Лавелей добре відмітив де момента походження інтелігенції та провідників у «неісторичних» народів, у яких модерна нація вся виростає з маси, з народного дна суспільної піраміди. Процес її суспільної диференціації відбувається тому більш органічним шляхом. Через це ці нації внутрішньо більш компактні. Суспільні (класові) антагонізми серед них фактично менш гострі, ніж у панських «історичних» народів. Так само культурний їхній розвиток і поступ є більш органічний. У чехів, фінів, латишів і т. д. культура поширення масово, захоплює всі шари народу, не є аристократичним привілеєм тільки вищих верств, як, напр. у поляків, або москалів. Тут немає культурного «бель-етажу», панської еліти та безпросвітної темряви народного «підвала»; немає політично і суспільно небезпечної пріоритетності інтелігенції та людом; немає потреби революційно-романтичного «хождення в народ».

Коли я, отже, у вступі казав, що ріжниця між історичними та «неісторичними» народами не є суттєва, а більше зовнішня, то мав на думці, власне, неминучу потребу і для панських державних народів національно, або, власне, суспільно дорозвинутися у тім сенсі, щоб через органічну більшу компактність була усунена дотеперішня їхня суспільна незв'язаність, як вислід суто-механічного первісного формування державно-історичних народів.

8. Заголовок цієї праці каже про національне природження, відродження та самоозначення народів. Може повстати питання — який сенс має таке розріжнювання, ніби свого роду послідовних фаз в націотворчім процесі нашого часу.

Проте воно не є випадкове тільки формальне. Дійсно, можна й слід розріжняти ці основні етапи у новочасних національних руках. Передусім доводиться розріжняти природження та відродження народів. Напр., звичайно говориться про відродження чеського народу, але про національне природження напр., негрів. Відроджуватися може те, що вже історично існувало, але занепало; тому відроджувалися — чехи, українці, провансальці, каталонці, флямандці і т. д.; отже, якщо можна так так висловитися «на півісторичні» народи. Натомісъ, природженість є те, що перед тим не витворило своїх історичних морфологічних форм. Прикладом цього можуть бути: фіни, латиші, естонці і т. д., які національно почали пробуждуватися доперва під впливом і в зв'язку з релігійною реформацією.

Звичайно, як кожна класифікація, також і ця є штучна та відносна, бо, напр. народи, які було тут названо «напівісторичними»,

заки відродилися попереду мусіли національно також збудитися; отже пройти обидві ці фази національного процесу: пробудження й відродження. Чехи навіть термінологічно розріжняють ці послідовні два етапи свого новочасного розвитку, говорячи про своє національне «*probuzení*» (пробудження) та «*obrození*» (відродження).

В моїй праці «Боротьба народів за національні визволення» ці дві основні фази національного процесу продемонстровано конкретними прикладами із історичної практики Європи у ріжноманітних варіантах. На них читач може побачити і переконатися у виправданості цієї умовної класифікації під методологічним оглядом.

Звернім тепер нашу увагу на третій елемент цієї класифікації, себто на самоозначення народів. Воно з одного боку є останньою хронологічно фазою згаданого процесу, а з другого — загальним його визначенням, мовляв, в інтегральній суцільності.

Річ у тім, що здебільшого терміну самоозначення вживается для характеристики політичних прямувань поневолених народів, їхніх автономічних, або, і головно, самостійницьких стремлінь. Такого значіння надала йому, зокрема, світова війна. Формально зафіксував це В. Вільсон у своїх славетних 14 точках. Проте, самоозначення народів обіймає, звичайно, не лише політичну фазу визвольних прямувань окремих народів, але поруч з тим означає також його національну індивідуалізацію взагалі, отже й під культурним та економічним оглям. Таким чином, воно є синтетичною назвою для означення цих трьох еволюційних фаз у національних рухах в тім сенсі, як автор цих нарисів визначив їх в орієнтаційній схемі національного ренесансу спочатку у розвідці «Фінляндія та фінляндське питання» (ст. 37—39), а відтак у праці — «Національна справа» (3; 30—33).

Звичайно, політичний бік у процесі самоозначення народів є дуже характерний і симптоматичний для сучасного стану національної еволюції. Всі поневолені народи прямують до власної державности в тій чи іншій формі. Національне самостійництво та сепаратизм це тільки найбільш революційний вияв цих національних прямувань, що наявно доводять очевидну кризу сучасної держави та демонструють велику колізію між сучасною державою і нацією (3, 90—93; 23, розд. La Nation i l'État). Для модерної нації тільки власна держава є запорукою повного та всебічного її розвитку. Політична самостійність — каже Масарик у «Новій Європі» — є для свідомого і освіченого народу життєвою потребою; нарід політично поневолений і в найкультурнішій державі пригнічується та економічно і соціально використовується». (24, 93). Положення національних мешностей в багатьох нових державах, що повстали внаслідок війни, є красномовною ілюстрацією

цього націологічного твердження великого будівничого чехословацької самостійності.

9. Сучасна історія шукає нових шляхів для вирішення цього конфлікту між державою й нацією, а отже і нової відповідної державної форми для задоволення постулату самоозначення народів під політичним оглядом. Поступова й пляномірна перебудова англійської великороджави у «Британську спілку народів» (British Commonwealth of Nations) є одним з найяскравіших прикладів вирішування цього питання еволюційною методою, себто способом дімініонів, отже системою тяжко зrozумілою для континентальних європейських народів та держав.

Відомий англійський державний діяч та політик Сесіль у своїй дуже цікавій статті— «Майбутнє Британської імперії (Її місце в світовій організації)*), у вступі відразу ж визначає: «Є багато людей для яких Британська імперія є політичною загадкою». Трохи далі він пояснює її формулою лорда Болфура, яку цей покійний англійський політик висловив у 1926 році з нагоди передостанньої всебританської державної конференції На думку Болфура, англійські домініони це — «автономні одиниці у лоні Британської імперії, рівноважні, жадним способом не підпорядковані один одному у своїх внутрішніх і зовнішніх справах, проте об'єднані в певній спільній принадлежності до корони та вільно об'єднані у Британській спілці народів». Як відбувається цей в історії майже безприкладний процес з'ясовує Сесіль таким чином: «Із однієї імперії ця спілка людей стала союзною державою. Із союзної держави вона швидко перетворюється у щось, що не є дуже віддалене від певного альянсу...» «British Commonwealth of Nations» будеться, як це вже було визначено, передусім еволюційною методою.

9а. Революційно поставили національне питання та політично намагаються його полагодити болішевики. Совітська конструкція націо-державних взаємовідносин теоретично, без сумніву, є називчайно цікавою спробою адміністраційного мистецтва та техніки. Большевицький націолог Г. Сафаров не без рації констатує, що «совітська федерація це найгнучкіша форма державного союзу. Це було відмічено — визначає він далі — також у резолюції Х партійного конгресу. «Федерація совітських республік, базована на спільноті військової та господарської справи — говорилося у ній — є тою спільною формою державного союзу, яка дає можливість: а) забезпечити суцільність та господарський розвиток як поодиноких республік, так і федерації в цілому; б) обхопити всю ріжноманітність побуту, культури та економічного положення ріжних націй і народностей, перебуваючих на ріжких щаблях розвитку, та відповідно до цього застосувати до них той чи інший вид федерації (підкреслення оригіналу, Б); в) влаштувати мирне співжиття та братську співпрацю націй і народностей, що так або інакше зв'язали свою долю з долею федерації. До-

*) Die Zukunft des Britischen Reiches. Sein Platz in der Friedensorganisation. «Praeger Presse», 1930, № 274.

свід Росії з вжиттям ріжних видів федерації, з переходом від федерації, заснованої наsovітській автономії (Кіргізія, Башкірія, Татарія, Горці, Дагестан), до федерації, базованої на договірних відносинах з незалежнимиsovітськими республіками (Україна, Азербайджан) та з уможливленням переходів щаблів поміж ними (Туркестан, Білорусь) — цілком ствердив гнучкість і доцільність федерації, як з а г а л ь н о і (підкреслення оригіналу. Б.) державної спілкиsovітських республік (40; 184—185.).

Теоретично й формально це так; але практично і реально — це зовсім не так. Адже для багатьох цих радянських національностей і республік —sovітський режим національно означає утилітарізм, правда, її головно з причин с у с п і л ь н о - п о л і т и ч н о г о характеру. Річ в тім, що большевики свідомо звузили поняття нації до клясових рамок, хоч їхні теоретики добре знають та розуміють, що це не так. Адже Бухарін на запитання: «що таке нація?» дав вірну соціологічну відповідь з логічним висновком, щодо того, як мають большевики ставитися до національного питання. Ось ця його відповідь: «В точно науковому сенсі, це (себто нація. Б.) є сукупність всіх класів; це не є пролетаріат, або буржуазія; але це є і пролетаріат і буржуазія. Поняття нації — продовжує він — обіймає в собі всі кляси даної суспільності. Тому, оскільки ми орієнтуємося саме на пролетарську диктатуру (підкреслення оригіналу. Б.), мені здається — каже цей найвидатніший теоретик большевизму, -- ми не можемо виставляти гасла про право нації на самоозначення. Бо кожен скаже: як що ви говорите про право нації на самоозначення, цим самим ви визнаєте також фіктивну т.зв. «волю нації», що звичайно втілюється не у чім іншім, як у плебісциті т.зв. «цілого населення», включаючи отже її пануючі кляси, або в установчих зборах, в парламенті, скликаним на підставі загального, рівного, безпосереднього й таємного голосування, що у першу чергу референтують пануючі кляси». Сафаров, за яким я наводжу ці уваги Бухаріна в приводу нації, констатує, що «Тов. Бухарін, припускаючи для колоній — «для готентотів і бушменів, негрів, індусів і. т.д.» «право на самоозначення», для решти пропонує «самоозначення працюючих кляс кожного народу» (підкреслення оригіналу, Б.) (40, 179).

Зайвим було б полемізувати з цим соціологічно кастріваним розумінням нації. Правда, нації в історії досі виступали, метафорично кажучи, як r a g s r o t o t o. Яскраво це виявилося під час великої французької революції, як про це згадувалося попереду. Але досі це було, так би мовити, у порядку історичної суспільної стиХІІ. Пануюча кляса доперва post-factum усвідомлювала свою провідну роль та претендувала на монопольну референтацію нації, як, скажім, французька аристократія перед революцією, та буржуазія після неї. Проте, новочасний розвиток нації йшов у тім напрямі, що спроквола в ній активно виступали на громадському коні і дал-

ші суспільні кляси, отже — робітництво та селянство. Звичайно, пануючі кляси не гинули остаточно. В процесі демократії природно та відповідно обмежувалася їхня політична гегемонія та монополія. Большевики, зводячи всю соціальну динаміку виключно до боротьби кляс, відповідно до цього зредукували і всю істоту нації — до специфічних рамок кляси. З погляду соціологічної теорії це є перша і основна їхня помилка. У практиці буденого життя таких помилок було, звичайно, більше, коли взяти під увагу, що фактично поняття кляси і «диктатури пролетаріату» у них звелося політично до гегемонії власної партії, зглядно пануючої її фракції, щоб не сказати просто кліки, або особи, як тепер, приміром, — Сталіна. Історія, ясна річ, не вушиниться перед цими теоретичними фантазіями та утопіями большевиків, як вона скорегувала невірні прогнози Маркса та Енгельса щодо національного розвитку Середньої та Східньої Європи, чи Балканів. Навіть ще більше: вже тепер на наших очах і під впливом большевицької революції йде національне пробудження сусідніх народів на периферії Азії та Європи, де у сутінку червоного прапору національно прокидався старий Орієнт, щоб згодом відкинути цю большевицьку маску і виявити власне своє національне обличчя. Скрізь тут большевизм грає історичну роль національної повитухи. Політична та суспільна його ідеологія фактично має там більше, ніж підрядне значення. Якщо не виправдалися революційні надії червоної Москви на Західну Європу, то ще більше не виправдаються вони в Азії та Африці, коли там трохи послабне колоніяльний гніт і коли кольорові народи здобудуть звичайні конституційні можливості для свого національного розвитку. Перебіг подій за останні роки у Китаю та Індії є під цим оглядом дуже симптоматичний та повчаючий: він свідчить про те, що большевизм приймався там серед більш свідомих громадських шарів, як месіяністична філософія, а не як політична чи суспільна ідеологія.

Проте,sovітська державна система, як свого роду адміністративний кістяк, без сумніву, переживе історичне *intermezzo* їхнього політичного панування в Москві. Східня Європа, визволена з ярма большевицької *sui generis* «диктатури пролетаріату», використає цю систему, коли прийде час політичної консолідації цієї частини нашого континенту.

10. Наприкінці цих уваг виринає ще одна справа. Доводиться констатувати безсумнівний загальний національний ренесанс у минулім століттю, й наявне посилення національних рухів у зв'язку зі світовою війною.

Проте, можна не раз чути, що весь цей пишний розв'їт національної ідеології та національних прямувань є тільки історичним епізодом, бо людство, мовляв, прямує до *поза* — чи *понад* — національної інтеграції; що малі нації наявно занепадають, не маючи перспектив культурного поступу; що *асиміляція* є природним супроводом сучасного технічного розвитку та стихійної інтернаціоналізації міжлюдських зносин в інтерконтинентальних межах; що словом, процес історії не сприяє приспаним народам, як доводить це

відомий німецький соціолог ультра-марксистичного напрямку Г. Кунов, та що зокрема, безвиглядне є положення менших числово народів та країн. Е. Бернштайн в часі війни, іронізуючи над цими теоріями, які скеровані проти права народів на самоозначення, не без дотепу зауважив, що історичним правом плебейських націй є, мабуть, бути з'їденими великодержавними та пануючими народами як про це мріяв передвоєнний прусський войовничий націоналізм...

Виникає тому питання: чи дійсно положення народів-покідьків є таке пессимістично - безнадійне? Чи справді їхнє теперішнє пробудження та відродження це тимчасове лише покращання стану пацієнта, що перебуває у передсмертній вже агонії? Чи асиміляція примусова, або добровільна є неминучим висудом їхнього національного існування? Звичайно, соціологія не може передбачати того, що буде за сотку чи тисячу років, але, аналізуючи річево недавнє минуле й сучасне, вона може робити висновки, щодо тенденцій суспільного розвитку у найближчій майбутності. Соціологічно можна тому висловитися й в приводу майбутніх перспектив сучасних національно-відроджених рухів та прямувань.

Розміри цієї праці не дозволяють мені докладно зупинитися над цією справою. Зрештою, на українській мові є монографія, де це питання спеціально з'ясовується; маю на увазі працю проф. В. Старосольського: «Теорія нації». З висновком її, що «роля нації, як „історичного героя“ тільки тепер починається» (43, 120. пор. розд. IX) — може погодитися кожен націолог.

Здебільшого нація і людство розглядаються як свого роду еволюційна антитеза. Звідци висновок, що інтенсивніша організація людства під культурним та політичним оглядом неначебто автоматично спричиняє занепад національної диференціації. Такого погляду тримався метафізичний космополітизм, найвній первісний інтернаціоналізм та механічний універсалізм. В дійсності ж між нацією й людством немає так само зasadничої суперечності, як не існує її між поодинокою людиною і суспільством. Суспільство існує через людей і немислимє без них (спір між номіналістами та реалістами у соціології з цього приводу є яскравим прикладом модерної наукової схоластики). Людство існує через нації й також немислимє без них, поза ними чи над ними. Нація — це природна організаційна форма людства. Людство — це гармонійна синтеза індивідуально розвинених і всебічно самоозначених націй. Суспільна інтеграція і диференціація це два рівнобіжні процеси, що один одного доповнюють і довершують, а не паралізують чи виключають. — «Розвиток Європи й людства — каже Масарик — прямує до демократії, себто злющення міждержавних і міжнародних зносин; політика перестане бути макіявелістичною ареною; національна самостійність та самобутність зможуть розвиватися без перешкод за зростаючого інтернаціоналізму» (24, 94—95).

Так це питання розуміють давніші та сучасні націологи: Драгоманів, С. Бауер, Т. Г. Масарик. З цим поглядом полемізує Г. Кунов, який визнає право на існування тільки за великодержавними

історичними та культурними народами, гадаючи, що новітня історія сприяє не національній диференціації, а навпаки, підтримує національну амальгамацію, себто асиміляцію менших і квотих народів (40, 127).

Песимістично дивиться на перспективи національного розвитку також К. Кавтський. На його думку, сучасний господарський поступ сприяє культурній інтернаціоналізації, а отже й національній асиміляції. Він констатує — «одноманітність світової культури» (13, § 9). Взагалі, культурна монотонія та нівелляція — гадає він — є характерними рисами капіталістичного розвитку. Не дивує тому висновок, до якого приходить К. Кавтський. «Не диференціація, але асиміляція народів, не прилучення мас до національних культур, але до європейської культури, що все більше стає рівнозначною зі світовою — каже він — є метою соціалістичного розвитку» (*idem*, 47).

Як преміси, так і висновки міркувань цього корифея марксистичної ідеології є хибні. Кавтський суспільну одноманітність базує на все зростаючій одноманітності у природі (л. с. р. 48), забуваючи, що, як показав сумний досвід біологічної школи в соціології, такі аналогії дуже сумнівного і в кращім разі тільки метафоричного значіння. Зрештою, тепер *Homo sapiens* пристосовує природу до своїх потреб, і не є вже цілком безсилом її рабом, як це було ще до появи новочасної науки та техніки.*)

Є фактом, що власне пролетаріят став одним із найактивніших чинників у новітніх фазах національного відродження поневолених народів. Найбільш творчу національну роботу виконали й виконують саме соціалістичні робітничі партії. (Напр., у чехів, фінів, латишів, грузин і т. д.) Соціалістичний пролетаріят вертає нації (знову в Чехах, Фінляндії, Латвії і т. п.) — винародовлені через зраду денационалізованих вищих класів — міста.

Багато говориться про асиміляцію, як про історичний факт, і цим аргументується проти національних рухів. Проте, це твердження потребувало би критичної перевірки. Новочасна історія багатьох країн в значній мірі спростовує його. Історія майже не знає прикладу абсолютної асиміляції народів. Давніше народи фізично винищувалися, але асимілювалися примусово чи добровільно тільки певні (вищі) його верстви. *«Misera plebs»* у стані національної анабіози здебільшого заховалася аж до нової доби. Для багатьох народів це, власне, залізний фонд їхнього національного відродження. Національне пробудження бретонців, каталонців, флямандців і т. д., отже народів, що історично опинилися у культурному фарватері старих європейських держав — чи не є безсумнівною коректою теорією національної асиміляції. І взагалі — весь цей сучасний національний ренесанс і очевидна капітуляція великород-

*) Пор. A. L. Ploetz: *Sozialanthropologie* у збірнику: «Anthropologie» (Die Kultur der Gegenwart. 1923, p. 634) і цікаву статтю гановерського дослідника T. H. Lessing-a: «Die Natur passt sich an» у «Praeger Tagblatt» 1930, № 129).

жав та історичних націй перед побідним наступом плебейських народів — чи не заперечує цю схоластичну, хоч і модну теорію! Адже ж не асимілювалися навіть жиди, хоч мали на це майже 2000 років, і хоча після французької революції жидівська буржуазія та інтелігенція з асиміляції зробили один із догматів своєї громадської віри... Цікаво, що й Америка — ця класична, мовляв, країна національної асиміляції — переживав саме від світової війни дуже загострену «етнічну кризу», яку констатував та аналізував її істоту й причини видатний французький знавець Північно-Американських Сполучених Штатів — А. Зігфрід (41). Цю кризу передбачав вже колишній президент Рузвелт у своїй відомій публікації «Американізм»,*) де він жадав абсолютної асиміляції європейських емігрантів «під кожним оглядом: щодо мови, політичних поглядів та понять, як і їхнього розуміння відносин між державою та церквою». Коли хтось не хоче пристати на це, але, перебуваючи в Америці, не бажає позбутись своєї питомої національної відробности, тому Рузвелт радив, «якщо він прийшов в Європу, чим скоріше знову туди вертати». (3, 82). Отже теорія примусової асиміляції поневолених народів не витримує критики саме з погляду історії. Слушно тому А. И. Кастелянський, видавець дуже цікавого російського збірника про сучасні форми національних рухів, у передмові до нього — констатував, що примусова денационалізація, асиміляційна політика ніколи та ніде не мала успіху. (53, X. Підкресл. оригіналу. Б.)

Європейська світова культура — гадає Кавтський — мусить перемогти національні культури. Що це значить? Адже немає жадної світової чи європейської культури в якійсь національній формі. Конкретно це все — німецька, англійська, французька, американська і т. д. культури попри яких існують: шведська, голландська, чеська, фінська і т. д. Існуватимуть згодом: черкеська, баскійська, татарська, муринська і т. д. Кавтський отже тут змішує дві різні речі: зміст і форма. Щодо змісту — культура прямує до світовості вселюдськості; формою ж вона є і все лишиться національною. Власне, нація є те джерело, звідки культура черпає свої головні сили. В нації, як у творчій силі, є саме захист проти тої культурної монотонії, якою лякає К. Кавтський.

Новочасна статистика мов і народів наявно свідчить про те, що годі говорити вже про масову національну асиміляцію. Число літературних мов у новітній добі наявно збільшилося.**) Взяти

*) Т. h. Roosevelt: Amerikanismus, Reclams-Bibliothek, № 4919, pp. 22, 23.

**) Проф. Старосольський, полемізуючи з В. Левінським, помилується, коли заперечує цей бевсумнівний факт (43, 110). Розходиться про літературні, а не про розвинені мови, чи діялекти. Діалекти занепадають, але літературні мови наявно збільшуються. Середньовіччя (перед реформацією) мало тільки одну універсальну мову — латинську. Перед 100 роками в Європі було мінімально на 20 літературних мов менше, ніж тепер. Адже у XIX в. норма ж ці, напр., до старої літературної мови

б для прикладу Середню та Східну Європу і Балкани сто років тому і тепер. Порівняти б віденський та версальський мир, або передивитися список національних меншостей в Європі, чи поневолених народів, що домагаються права на національне самоозначення на початку минулого та цього століття.

На жаль, такої докладної статистики все ще немає, як це не раз констатував Масарик. Немає навіть спеціальних націографічних карт. Мені не вдалося знайти таких карт, коли я хотів точно визначити провансальську або каталонську національну область. «Цей брак географічної етнографії — каже М а с а р и к у вступі до його лондонського викладу 1916 р. — є дуже характерний для наукового стану цієї ділянки соціологічних дослідів, що набула такого значення під час війни, як безпосередній її наслідок. Ще більш характерним є факт, що помимо війни та постійної дискусії про ріжні національні питання, ви не зможете купити мапи, яка б вам з'ясувала поширення ріжніх народів; ви знайдете політичні, залізничні і т. п. мапи, але не знайдете націографічних. Спиніться над цим: власне питання цієї війни не є графічно з'ясоване, хоча щоденно на протязі більш року ведеться безкрайня дискусія, як у пресі так і серед загалу довкола національної проблеми. Лише де кільки спеціалістів розуміють ситуацію та у своїх розвідках і працях наводять нам обмаль дуже скучих націографічних даних» (25, розд. I.).

Тому Масарик сам у своїх націологічних студіях в часі війни з'ясовує цю справу. Отже у цитованім саме своєму лондонському викладі він констатує, що в Європі в 1916 р. є 62 народи при 28 державах. З чого він робить висновок, що «в Європі є двічі стільки народів, як держав...» та що «в Європі є куди більше залежних ніж незалежних народів; лише 17 народів є незалежних, або скорше — мають свої власні державні організації»... (*idem*, 10—11).*)

Можна сказати що ця ріжниця між числом народів та держав під час війни дає приблизну та мінімальну уяву про збільшення числа народів лише в Європі на протязі ста років. Війна спричинила до політичної активізації недержавних народів. Вона легалізувала гасло самоозначення народів. (24, § 7). На європейських її фронтах кольорові народи націоналізувалися, приймаючи цю революційну зasadу. Таким чином, війна перекинула національну визвольну ідеологію далеко за кордони Європи до інших континентів, головно в Азію та в Африку. Після війни кольорове людство опинилося в бурхливому здиві національного пробудження та самоозначення.

(данської спадщини) додали нову народню літературну мову (landsmaal). Жиди виплекали літературний жаргон «jiddisch»; ірландці відновили гаельську мову і т. д. (Пор. мою статтю: Боротьба ірляндців за рідну мову, у журналі: Життя й Занання (1928), а далі розвідку Д. г. О. V o c a d l o : Slovanská nesvornost. (Jazykový separatismus u Slovanů a jinde. O vzniku spisovných jazyků. Slovanská jednota, 1923) й особливо джерельний огляд новочасних мов в Європі у праці славетнього французького лінгвіста M e i l l e t-a: Les langues dans l'Europe nouvelle. 1919.

*) Цитую за чеським перекладом цього викладу: «Problém malých národů v evropské krizi. Praha, 1926. Пор. також його «Novou Evropu», p. 69.

В іншій, цитованій тут у передмові, моїй праці говориться про те як війна вирішила, (зглядно не виришила) національну проблему. Тут у зв'язку з темою цього нарису доводиться однак констатувати, що вона дуже спричинилася до розбурхання національної стихії скрізь по цілому світі, рішуче заперечуючи всі віщування та передбачення про неначебто неминучий національний занепад та асиміляцію недержавних народів. Навпаки, людство опинилося саме у вирі національно-відродних та визвольних процесів, переживаючи, так би мовити, «національну» фазу своєї культурно-політичної історії. Політика денаціоналізації та асиміляції потерпіла абсолютну поразку, як недоцільна і некультурна. «Примусові утиск, винародовлення, або перенародовлення у всіх ріжно-національних державах — каже Масарик у «Новій Європі» — є величезною стратою та приниженнем морального рівня; також пануючий нарід шкодить собі через те, що вживає насильства, через те, що перебирає далеко не найкращі прикмети поневоленого народу. Мадьярська держава з примусовою мадьяризацією є для знавця відстрашуючим прикладом денаціоналізаторської безхарактерності». (24, 93—94).

Висновки.

Соціологічно беручи, слід визнати національну зasadу одним із провідних динамічних чинників новочасної історії. Пробудження «неісторичних» народів та відродження, якщо можна так висловитися, «напівісторичних» народів були попередніми історичними етапами, що в сучасному самоозначення народів знайшли своє логічне історичне завершення. Є зрозуміло, що це останнє національно-визвольне гасло було загально признато одним із головних мотивів світової війни. Менш зрозуміле її виправдане, чому мирова конференція, будуючи «Нову Європу», наростила таку силу зовсім старателіських помилок, гвалтуючи національну зasadу більш, ніж цього вимагали реальні потреби, та зі шкодою для нормального розвитку післявоенної Європи. 60 мільйонів національних меншостей в Європі (отже майже 15 % всього її населення): це, правда, менше, ніж їх було до війни, а проте це все таки забагато для «Нової Європи» що мала бути збудована після засади національної держави. Це особливо нездорово, якщо взяти під увагу, що деякі нові держави, жаль, у своїй національній політиці йдуть шляхами старих довоєнних держав і мріють про скоршу чи пізнішу асиміляцію своїх національних меншостей. Міжнародний захист цих останніх остільки має органічну хибу, що є поширений тільки на частину (14), а не на всі держави, і що, зокрема, не торкається великорідів (1, розд. 3 і 39, розд. VIII та IX). Звідси та аномалія, що, скажім, Італія може безкарно винищувати свою компактну понадпівмільйонову словінську та хорватську меншість (напр., недавній жахливий триестський процес з вироками смерті та зтраченнями); Німеччина, яка по старому гнобить сербо-лузіцький нарід, сама протестує

проти переслідування німецької меншості у Польщі і, врешті, Франція взагалі не визнає у себе жадних національних меншостей (39, 169), хоч чеський дослідник цієї справи Я. Ауреган — нараховував у ній аж шість язикових меншостей (ельзаську, бретонську, італійську, фландрську, баскійську та каталанську), не згадавши, правда, найбільшої язикової французької меншості, — провансальської (1, 11). Спроби держав, на які поширене зобов'язання міжнародно-правного захисту національних меншостей, підняти це питання в «Союзі Народів» з метою надання захисту національним меншостям загального характеру, розвилися через опір великорічнім державам, (головно Франції та Англії, яким, зрештою, секундували охоче Бельгія), хоч, на думку румунського дослідника цієї проблеми К. О. Рудеско, заяви представників цих останніх держав «показали, якою слабою є теза, котру вони примушенні були захищати та що їхні аргументи не витримують жадної річевої і наукової критики» (39, 170).

Дотеперішнє міжнародне право знало фактично не націю, а державу.*) Його радикальна реформа є тому неминуча; в якім саме дусі та напрямі — це з'ясував у своїй програмовій розвідці «Сучасна боротьба за нове міжнародне право» чеський спеціаліст проф. Фр. Вейр, резюмуючи суть своїх думок у цій провідній тезі: «не військові події та висліди битв, але логічні доводи й моральні засади мали бстати рішаючими для майбутнього полагождення міжнаціональних відносин.» (49, 115). В державнім праві все ще культивується засада суверенності, хоч вона переживає вже наявний смерк своєї давнішої всемогутності й потребує очевидно обмеження, якщо мають бути заспокоєні виправдані домагання нових народів та полагоджена хронічна вже колізія між державою і нацією. Є недоречністю аргументом державної суверенності побивати природне прямування поневолених народів до самостійності. Масарик у «Новій Європі» слушно зауважує в цього приводу: «політична самостійність — стає звичайно все більш і більше відносною, але це не може бути аргументом проти осамостійнення поневолених народів: колишня сувереність абсолютичних держав занепадає у зв'язку зі зростаючою міждержавністю та міжнародністю; ця сувереність була до значної міри обумовлена ізольованістю. Сучасні політичні союзи (напр., потрійний союз) є також наявним ослабленням колишньої суверенности» (24, 94).

Кінчаю тим, чим почав я цей нарис: — Нація — це головна дієва особа сучасної історії.**) Обов'язком соціології, що має перед-

*) Були, правда, спроби покласти націю в основу міжнародного права. Історично найцікавшою є спроба славетного італійського дослідника Манчіні. Маю на думці, його інавгураційний виклад у 1851 р. «Della nationalità come fondamento del diritto delle gente».

**) «Національність — каже Кастелланський (58, IV—V) — якщо усвідомлене, як ціль — все яскравіше визначується на загальнім тлі суспільного буття; вона починає бути регулятором суспільного сумління й до певної міри дає напрям усій громадській течії. В реальнім, буденнім житті

бачати, є констатування цього факту. Обов'язком політики — робити з нього реальні висновки в напрямі погодження визвольних прямувань нації з автократично-централістичними традиціями держави. Мріяти про те, що можливо асиміляційними чи будь-якими іншими заходами припинити цей тріумфальний похід пробуджених молодих народів, було б реакційною утопією. Дух часу сприяє нації. У цьому історичному поєдинкові модерна нація переможе стару державу так само, як на порозі нової історії тоді молода держава перемогла церковну теократію.

Л I Т Е Р А Т У Р А .

Цей покажчик обіймає тільки новітню літературу про національне питання, переважно, отже, з післявоєнної доби, коли, у зв'язку зі світовою війною ця проблема викликала до себе збільшене зацікавлення у цілій Європі, а властиво кажучи, у цілому світі. Головні джерела до расової проблеми подано у покажчуку літератури до моого нарису про національне пробудження кольорового людства. (5).

1. Ethnopolitischer Almanach. (Ein Führer durch die europäische Nationalitätenbewegungen) 1930.
2. Dr. Auerhan: Jazykové menšiny v Evropě, 1924.
3. O. I. Бочковський: Національна справа. 1920.
4. Його ж: Націологія та націографія як спеціяльна соціологічна дисципліна для наукового досліду нації (Записки УГА в ЧСР., т. I., 1927).
5. Його ж: Національне пробудження кольорових рас і Європа (в журналі «Життя та знання», 1927, ч. I.).
6. Dr. Feiss: Begriff und Wesen der Nation (у збірці «Deutschland und Ausland», N 6. 1927.).
7. Dr. Frýček: Integrace lidstva. 1928.
8. Van Geneppe: Traité comparatif des nationalités. I. 1927.
9. M. Handelsmann: Rozwój narodowości nowoczesnej. I. 1927.
10. H. Hauser: Le principe des nationalités. 1916.
11. S. Herbert: Nationality and its problems. 1920.
12. René Jolivet: Le principe des nationalités. 1918.
13. K. Kautsky: Die Befreiung der Nationen. 1917.
14. R. Kjellén: Die Grossmächte der Gegenwart. 1914.
15. Його ж: Die politischen Probleme des Weltkrieges. 1916.
16. Його ж: Der Staat als Lebensform. 1917.
17. Dr. Gr. Koláček: Jak se změnila mapa světa po válce. 1922.
18. Dr. K. Krofta: Stará a nová střední Evropa. 1929.
19. B. Lavergne: Le principe des nationalités et la guerre. 1926.
20. B. Левінський: Народність і держава. 1919.
21. Його ж: Соціялістичний Інтернаціонал і поневолені народи. 1920.
22. Fr. Pi y Margall: Las Nacioidades. IV. вид. Madrid. 1929.
23. F. Maspons i Anglaseu: Tornant de Ginebra. Barcelona. 1929.
24. T. G. Masaryk: Nová Evropa. 1919.

національність виявляється перед нами як суцільна сила, як самостійний, до себе самого ґравітуючий, чинник». (Підкres. ориг. Б.) Для оцінки й характеристики ролі та значення національних рухів напередодні світової війни та після неї незвичайно цікаво порівняти наведені тут у покажчуку літератури три націографічні збірники (58, 54 і 55) й це не тільки з боку фактичного і хільного змісту, але й передусім з погляду ідеологічної інтерпретації національних прямувань поневолених народів у новітній добі.

25. Й о г о ж: The Small Nations in the European Crisis. 1916.
26. F. M e i n e c k e: Weltbürgertum und Nationalstaat. 1920.
27. П. Н. М и л ю к о в: Національний вопрос. 1925.
28. M. M i t s c h e r l i c h: Der Nationalismus Westeuropas. 1920.
29. R. M u i r: Nationalism and Internationalism. 1918.
30. Й о г о ж: National Selfgovernment, its growths and principles. 1918.
31. N a t i o n u n d N a t i o n a l i t ä t (Jahrb. f. Soziologie, III. Ergänzungsband). 1927.
32. E. R á d l: Národ a stát. 1921.
33. Й о г о ж: Národnost jako problém, 1928.
34. J. R a p p o r o p t: Die Nationalitätenfrage in Polen. (Jahrb. f. Soziologie III.) 1927.
35. K. R e n n e r: Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen, I. 1918.
36. I. H. R o s e: Nationality as a factor in modern history. 1926.
37. І і ж: The Development of the European Nation (1879—1914), 1926.
38. С. Р у д н и ц ь к и й: До основ нашого націоналізму («Воля», 1921).
39. С. А. R u d e s c o: Etude sur la question des minorités de race, de langue et de religion. 1929.
40. Г. Сафаров: Национальный вопрос и пролетариат. 1922.
41. A. S i e g f r i e d: Die ethnische Krise der Vereinigten Staaten (Jahrb. f. Soziologie, III). 1927.
42. S i m a r: Etude critique sur la formation de la doctrine des races au XVIII. s. et son expansion au XIX. s. — 1923.
43. В. С т а р о с о л ь с ь к и й: Теорія нації. 1922.
44. S. R. S t e i n m e t z: De nacionaliteiten in Europa (Eene Soziogeographische en politische Studie). 1920.
45. M. S z e r e r: Idea narodowa w socjologii i w polityce. 1922.
46. L o t h r o p S t o d d a r d: Le flot montant des peuples de couleur contre la suprématie mondiale des blancs. (The rising tide of color). 1925.
47. W a s i l e w s k i L: Sprawy narodowościowe w teorji i w życiu. 1929.
48. Dr. F. W e y r: Soudobý zápas o nové mezinárodní právo. 1919.
49. Dr. R. W. Seton-Watson: Europe in the melting-pot. 1920
50. R a b i n d r a N a t T a g o r e: Nationalism. 1919.
51. I. Z a n g w i l l: Das Nationalitätenprinzip. 1919.
52. Z i m m e r: Nationality and government. 1919.
53. Формы национального движения въ современныхъ государствахъ. (Австро-Венгрия, Россія, Германія). Под ред. А. И. К а с т е л я н ск о г о. СПБ. 1910.
54. Les Aspirations autonomistes en Europe. 1913.
55. L'Europe fédéraliste (Aspirations et réalités). 1927.
56. G. Weill: L'Eveil des Nationalités (1815—1848). 1930.

Docent O. H. Bočkovský:

PROBUZENÍ, OBROZENÍ A SEBEURČENÍ NÁRODŮ.

(R é s u m é.)

1. Národ, jakožto soudobý činitel organisující lidstvo. Naciogenetický vývoj historických a t. zv. „nehistorických“ národů. 2. Národ, jakožto sociální „Gemeinschaft“ a výslednice novodobého společenského vývoje. 3. Demokracie předpokladem utvoření soudobých národů. Kolise mezi nynějším národem a dosavadním státem. Národ reformátorem budoucího státu. 4. Národy historické i t. zv. „nehistorické“. Typologické schema utvořování historických a „nehistorických“ národů. 5. Národ a rolnictvo (venkov). 6. Kapitalismus, demokracie — národnostní probuzení a obrození „nehistorických“ národů. 7. Orga-

nický vývoj „nehistorických“ národů. 8. Probuzení, obrození a sebeurčení národů, jakožto základní fáze novodobého národnostního vývoje. (Kolise mezi stávajícím státem a osvobožujícím se národem; odtud — novodobé touhy po nacionální samostatnosti.) 9. Hledání nových státních forem k odstranění této kolise (British Commonwealth of Nations). 9a. Bolševický pokus o vyřešení této otázky (Sovětská spolková státní unie). 10. Vyhlídky soudobých národnostních snah: národ a lidstvo neznamenají nikterak antithesi, nýbrž synthesis. Nacionální asimilace ve světle dějin. Všelidský obsah a nacionální forma novodobé kultury. Národy nemizejí; naopak početně zřejmě jich přibývá. Lidstvo prožívá právě sui generis „naciocentrickou“ fázi svých kulturně — politických dějin.

Dozent O. H. Bočkovský.

DAS ERWACHEN, DIE WIEDERGEBURT UND SELBST-BESTIMMUNG DER VÖLKER.

(R e s u m é.)

1. Die Nation als moderner organisatorischer Faktor der kulturellen Menschheit. Der natio-genetische Prozess bei historischen und „geschichtslosen“ Völkern. 2. Die Nation als soziale Gemeinschaft und als Produkt der gesellschaftlichen Entwicklung der Neuzeit. 3. Die Demokratie als Voraussetzung der Formierung einer modernen Nation. Die Kolision zwischen der modernen Nation und dem bisherigen Staate. Die Nation als Reformator des Zukunftstaates. 4. Die geschichtlichen und die sogenannten „geschichtsloser“ Völker („höhere“ und „mindere“ Rassen). Typologisches Formierungsschema des historischen und „geschichtslosen“ Völker. 5. Die Nation und das Bauerntum. 6. Kapitalismus, Demokratie, Erwachen und Wiedergeburt der „geschichtslosen“ Völker. 7. Die ausdrücklichere organische Entwicklung der sogenannten „geschichtslosen“ Völker (der Konflikt zwischen dem modernen Staate und der um die Befreiung ringenden Nation, wodurch die gegenwärtigen Bestrebungen um die nationale Selbständigkeit verursacht wird). 8. Erwachen, Wiedergeburt und Selbstbeurteilung der Völker, als Grundperioden der modernen Völkerentwicklung. 9. Das Suchen nach neuen Staatsformen zur Ausgleichung dieses Konfliktes (British Commonwealth of Nations). 9a. Der bolschewistische Versuch diese Frage zu lösen (U. S. S. R.). 10. Aussichten der gegenwärtigen nationalen Bestrebungen. Die Nation und der Staat nicht als Antithese sondern als Synthese. Nationale Assimilation im Lichte der Geschichte. Allmenschlicher Inhalt und nationale Form der gegenwärtigen Kultur, die Nationen verschwinden nicht; im Gegenteil — ihre Zahl vergrößert sich offensichtlich. Die Menschheit befindet sich gegenwärtig in der soz. „natiozentrischen“ Phase ihrer kulturpolitischen Entwicklung.
